

Надія ОРЛОВА, завідувачка (2012–2019)

ORCID ID: 0000-0002-7450-0580

e-mail: nadiaorlova33@gmail.com

Літературно-меморіальний будинок-музей Т. Г. Шевченка,
Київ, Україна

ДЕЯКІ ШТРИХИ ДО НАЧЕРКУ Т. ШЕВЧЕНКА "ВИШГОРОД"

Розглянуто начерк Тараса Шевченка "Вишгород", який був створений під час перебування художника в Україні. Відомо, що поет відвідував місто в 1843 та 1846 роках, згадав у поемі "Чернець". У шевченкознавчих дослідженнях досі існують суперечливі, дискусійні різночитання щодо дати виконання, назви зображеної місцевості та неточності в текстах щодо історії храму Бориса і Гліба. У статті зосереджено увагу на спробі вирішення цих питань. Останні видання: Повне зібрання творів Тараса Шевченка у 12 томах, Шевченківська енциклопедія у 6 томах, Шевченківська енциклопедія: Образотворча спадщина – не вирішили даної проблеми. Оскільки відсутні переконливі докази щодо перебування поета у Вишгороді в 1843 та 1846 роках, тому ґрунтуємося лише на опосередкованих.

Вивчення, аналіз й зіставлення шевченкознавчих досліджень життя і творчості Шевченка, перебування поета в Києві та його околицях, ґрунтуючись на спостереженнях О. Слободянюк ("Нове про рисунок Тараса Шевченка «Києво-Межигірський монастир»") стосовно дати виготовлення ватману, на якому виконаний рисунок, його розміру, та якості паперу, а також порівняння з архітектурними креслами художника 1846 року – все це є основою для датування начерку "Вишгород" червнем–липнем 1846 року.

Аналізуючи літописні та літературні джерела, ми уточнили та поглибили інформацію з історії Вишгорода та Борисоглібської церкви. Храм Святих Великомучеників Бориса і Гліба зведений у Вишгороді на Ольжиній горі на місці першої християнської церкви Св. Василя, збудованої Володимиром Великим (989), а не княгинією Ольгою, як подається у коментарях до Шевченкового рисунка. На малярському творі Шевченка дійсно зображений краєвид Вишгорода: затока Дніпра під Ольжиною горою, на якій височіє дерев'яна трикупольна Борисоглібська церква зі дзвіницею. Храм побудований у 1744 році

місцевим священником Василем Лук'яновичем на місці першої християнської церкви, дерев'яна дзвіниця – 1824. Достовірність зображеної Шевченком місцевості підтверджують акварелі П. Свиньїна "Вишгород" (1825) та Де ля Фліза "Вишгород" (1854). На сьогодні даний краєвид міста децю змінився (зникла затока з річкою Коноплянкою під Ольжиною горою) у зв'язку з будівництвом у 1961–1964 роках Київської ГЕС.

Ключові слова: *малярство Тараса Шевченка, Київська Археографічна комісія, Вишгород, церква Бориса і Гліба.*

Вступ

Після закінчення Петербурзької Академії мистецтв, навесні 1845 року Тарас Шевченко повернувся в Україну та оселився в Києві. У червні 1845 року він став співробітником Тимчасової комісії по розбору давніх актів (Археографічна комісія) спочатку неофіційно – з 10 грудня офіційно (Кирилюк (Ред.), 1982, с. 72), де виконував обов'язки художника. За завданням комісії замальовував історичні пам'ятки в різних регіонах України, вивчав і записував їх історію, збирав перекази, легенди, зразки народної творчості. З цього періоду збереглися два альбоми митця з акварелями, рисунками, начерками та його роботи, що не увійшли в альбоми, серед яких начерк "Вишгород", зберігається в Національному музеї Тараса Шевченка (НМТШ, № г-630).

Відомо, що поет відвідував Вишгород у 1843 та 1846 роках. На той час невелике село могло привабити його літописною історією та православними пам'ятками ще часів Київської Русі.

На сьогодні у статтях дослідників стосовно датування рисунка та зображеного на ньому сюжету існують різночитання. Останні видання: Повне зібрання творів Шевченка у 12 томах (ПЗТ), Шевченківська енциклопедія у 6 томах та Шевченківська енциклопедія: Образотворча спадщина – не вирішили даної проблеми. Мета цього дослідження, спираючись на документи та матеріали, дослідження шевченкознавців, уточнити датування й назву рисунка та розширити інформацію щодо його сюжету.

Основна частина. У Повному зібранні творів Шевченка у десяти томах (ПЗТ) (Шевченко, 1963, т. 7, кн. 2, с. 321) начерк "Вишгород" датується квітнем-вереснем 1846 року, а назва

стоїть під знаком запитання, у Шевченківському словнику – 1843 роком (Кирилюк та ін. (Ред.), 1976, т. 1, с. 126), у Повному зібранні творів Шевченка у дванадцяти томах (Шевченко, 2013, Т. 8, с. 20–21, 434) та в альбомі "Святий Київ наш великий" – червнем 1843 року (Скиба М. (Упоряд.), 2004, с. 29, 112–113). У Шевченківській енциклопедії назва рисунка стоїть під знаком запитання і датується квітнем–вереснем 1846 р. – часом перебування Шевченка у Києві (Жулинський та ін. (Редкол.), 2012, Т. 1, с. 658). Разом з тим, у розміщеній поряд історичній статті про Вишгород поставлена дата його виконання – 13 червня 1843 рік (Жулинський та ін. (Редкол.), 2012, Т. 1, с. 658). В одному з останніх академічних видань Шевченківська енциклопедія: Образотворча спадщина Шевченка малярській твір датується серединою червня 1846 року (Жулинський та ін. (Ред.) 2023, с. 137). Загалом, думки шевченкознавців стосовно часу виконання рисунка і, навіть, зображеної місцевості розділилися.

До наукового обігу начерк введений під описовою назвою "Високий берег і церква над річкою" (Гринченко, Б. Д. (сост.). 1900, Т 2, с. 191, 402). Рисунок атрибутовано і пов'язано із Вишгородом істориком архітектури П. Г. Юрченком під час підготовки Повного зібрання творів Тараса Шевченка у 10 томах (Бутник-Сіверський, 1953, с. 11–12).

Досі серед науковців існує думка, що начерк "Вишгород" виконаний 13 червня 1843 року. Відомо, що 13 червня 1843 року Тарас Шевченко з Пантелеймоном Кулішем та Олексієм Сенчилом-Стефановським відвідали Межигір'я, розташоване в декількох кілометрах від Вишгорода. Тоді в альбомі поета рукою Куліша були записані народні пісні та зроблений напис: "1843, іюня 13, въ ночи на плыту, на Дн҃Упр҃҃҃ / противъ Межигорского монастыря" (Шевченко, б. д., Альбом 1842–1843, № 116). Саме цей запис став для дослідників основою датування рисунка, незважаючи на те, що немає прямих свідчень про перебування поета у Вишгороді і створення там начерку. Єлизавета Середа зазначила: "Не могло бути, що пливучи з Києва до Межигір'я в червні 1843 року, минаючи Вишгород, поет, який любив старину, не звернув увагу на Вишгород" (Середа, 1968, с. 39).

Варто зауважити, що виконання і датування даного начерку тісно пов'язане ще з одним малярським твором художника – рисунком "Києво-Межигірський монастир" (нині назва – "Межигірський Спас" у ПЗТ у 12 томах), який також зберігається у Національному музеї Тараса Шевченка (НМТШ, № г-851).

Цікаві спостереження на користь датування рисунка 1846 роком наведені Оленою Слободянюк в статті "Нове про рисунок Тараса Шевченка "Києво-Межигірський монастир" (Слободянюк, 2011, с. 292). При візуальному обстеженні твору вона виявила, що начерк виконаний на папері з водяним знаком: "J. Whatman // 1844". Отож, рисунок "Межигірський спас" міг бути створений лише після 1844 року. Вище ми зазначали, що дослідники датують рисунки "Межигірський спас" та "Вишгород" часом перебування поета в Межигір'ї – 13 червня 1843 року. Про відвідування цієї місцевості засвідчують лист поета до Якова Кухаренка (Шевченко, 2003, Т. 6, с. 31) та запис у Щоденнику від 18 червня 1847 року (Шевченко, 2003, Т. 5, с. 18).

Взявши до уваги цю знахідку та посилаючись на біографічні дослідження шевченкознавців робимо висновок, що в 1844 році Шевченко був у Києві наприкінці січня лише декілька днів (Жур, 1991, с. 43–48). На початку лютого цього року залишив Україну і виїхав до Москви, а далі – до Санкт-Петербурга. Таким чином, він міг виконати начерк "Вишгород" лише в другий приїзд в Україну 1845–1847 роках.

Вже як вільний художник Тарас Шевченко прибув до Києва 21 квітня 1845 року. (Жур, 1985, с. 49). Наприкінці травня гостював у родичів у Кирилівці, у першій половині червня повернувся до Києва (Жур, 1985, с. 62). Завдяки рекомендації своїх приятелів, першого ректора Університету Св. Володимира Михайла Максимовича і Пантелеймона Куліша, у червні цього ж року Шевченко одержав неофіційне доручення Археографічної комісії замалювати історичні пам'ятки в Чернігівській і Полтавській губерніях (Кирилюк (Ред.), 1982, с. 72, № 157). Могли були лише короткі приїзди до Києва. Як писав Петро Жур: "Не затримавшись довго в Києві, поет знову вирушив на Лівобережну Україну" (Жур, 1985, с. 148). Це дає підстави

виключити дату створення начерку "Вишгород" у 1845 році, оскільки художник практично був відсутній у Києві.

На початку січня 1846 року поет залишив (після хвороби) Переяслав і відвідав Репніних у Яготині, 12 січня побував у Мойсівці на балу у Тетяни Волховської, після 12 січня гостював у Закревських у Березовій Рутці, а в першій половині лютого в Марківцях у поміщиків Катериничів (Жур, 1985, с. 181–186). З середині лютого вже виконував доручення Археографічної комісії, подорожував зі своїм приятелем Афанасьєвим-Чужбинським: працював на Лубенщині і Чернігівщині. У двадцятих числах квітня 1846 року повернувся до Києва (Жур, 1985, с. 187–221).

Це був тривалий час перебування поета у Києві – з квітня по вересень 1846 року. Спочатку оселився в будинку навпроти Інституту шляхетних дівчат, потім переселився в трактир з номерами архітектора Беретті поблизу Бессарабки, а наприкінці квітня разом із письменником Олександром Афанасьєвим-Чужбинським та художником Михайлом Сажиним винайняли квартиру в чиновника Івана Житницького на вул. Козине Болото. "Тут почалося нове життя в надзвичайно поетичній обстановці", – згадував Афанасьєв-Чужбинський (Афанасьєв-Чужбинський, 1982, с. 100).

Як співробітник Тарас Шевченко виконував доручення Археографічної комісії, але більшість малюнків створював для себе. У мемуарах Олександр Афанасьєв-Чужбинський писав: "Шевченко задумав змалювати всі визначні види Києва, внутрішній вигляд храмів і околиці" (Афанасьєв-Чужбинський, 1982, с. 100), – мабуть, для київського альбому, який вони задумали видати з Михайлом Сажиним. У цьому році Шевченко створив живописний образ Києва: "Костел Св. Олександра" (Акварель), Аскольдова могила" (Акварель, сепія), "Васильківський форт у Києві" (Акварель), "Церква Всіх Святих у Києво-Печерській лаврі" (Сепія) та інші.

Поет залюбки малював красиви та історичні пам'ятки не лише Києва, а і його околиць. Окрім акварельних малюнків, значну частину творів у його малярському доробку становлять олівцеві. Митець у них довершено передав архітектурні форми,

чітко змалював елементи композиції; красиви наповнені повітрям, вирізняються вмінням за допомогою засобів лінійної перспективи, досягти дивовижних ефектів у передачі простору. Такими є рисунки "Межигірський Спас", "Вишгород", "Почаївська лавра з півдня" та інші. Ці рисунки художника характеризуються вмінням з допомогою олівця та світлотіньових ефектів передати епічний характер та специфічні особливості українського ландшафту. У них, як зазначила Олена Слободянюк: "[...] якість білого ватману, котрий із часом трохи потьмянів, є однаковою. Розміри цих аркушів також майже збігаються" (Слободянюк, 2011, с. 293). Наприклад: "Межигірський спас" – 28,4 × 40,1 см; "Вишгород" – 27 × 39 см; "Почаївська Лавра зі сходу" – 28,2 × 37,8 см. Для порівняння нагадаємо, що розмір аркушів в альбомі 1842–1843 років – 17,6 × 26,5 см. Окрім того, папір за своєю якістю значно різниться від ватману, на якому виконані вище названі рисунки. Це також певний штрих на користь датування 1846 роком об'єкта нашого дослідження.

Лариса Ніколенко у статті "Шевченко на Вишгородщині" (Ніколенко, 2004, с. 58) написала про можливе відвідування Вишгорода Шевченком у 1846 році. Тоді поет гостював у Дмитра Степанова, керівника граверної майстерні Києво-Межигірської фабрики, який був племінником художника М. Степанова. Дмитро Степанов познайомив Шевченка із директором фабрики Іваном Нечипоренком. З його сином Андрієм Нечипоренком (член гуртка "Земля і воля") поет зустрічався після заслання у Петербурзі (Ніколенко, 2004, с. 58). Авторка статті засвідчила, що Тарас Шевченко з плотарями тоді ночували на піщаній косі біля Межигір'я (Ніколенко, 2004, с. 58).

Як співробітник Археографічної комісії Шевченко міг спілкуватися з професором О. Ставровським, який влітку 1845 року вів розкопки двох курганів Хрещатого і Вороного у Вишгороді. Такі розмови могли підсилити інтерес художника до славного древньої історії міста. Серед місцевого населення Вишгорода досі побутують перекази про те, якою дорогою поет піднімався на Ольжину гору, щоб оглянути храм Святих Великомучеників Бориса і Гліба.

У червні-липні 1846 року велася підготовка та були проведені розкопки кургану Переп'ят (згідно з циркуляром № 4274 генерал-губернатора Дмитра Бібікова від 15 червня 1846 р. про розкопки кургану Переп'ят біля села Фастівець Васильківського повіту Київської губернії під керівництвом Миколи Іванишева). Роботи мали розпочатись 19 червня 1846 року, але в зв'язку з організаційними труднощами проходили з 2 по 14 липня. Серед учасників були Тарас Шевченко, Олексій Сенчило-Стефановський, Петро Прушинський, Матвій Сабатовський, Сава Яниковський та інші. Шевченко виїхав на розкопки раніше, а повернувся пізніше від усіх. У Фастівці й навколишніх селах, на твердження шевченкознавця Петра Жура (Жур, 1985, с. 266–267), в альбом Шевченка 1846–1850 років (Шевченко, б. д., Альбом 1846–1850, ф. 1, № 108) було записано 15 народних пісень від Оксани Зорівни, Грицька Демиденка, Мартина Липського та невідомих осіб. 22 червня в селі Фастівець записав у від Оксани Зорівни народну пісню "У Києві на ринку п'ють козаки горілку" (Шевченко, 2003, Т. 5, с. 263–264). Останні записи від Мартина Липського датуються 15 липня. Під час розкопок художник намалював курган Переп'ят та рисунки: "Біля хати", "Краєвид", "Парубок з люлькою", "Голова селянина", "Парубок з граблями", "Селянин солом'яному капелюсі", "Фігури селян", "Селянські будівлі", "Краєвид" (Шевченко, 2013, Т. 8, с. 398–413). У нього була також нагода відвідати історичні місця у приміській зоні Києва, побувати у Вишгороді й Межигір'ї, де замалювати цікаві місця. Повернувся поет до Києва не пізніше 25 липня (25 липня у Києві написана балада "Лілея").

На основі вищевикладеного матеріалу приходимо до висновку, що олівцевий начерк "Вишгород" Тарас Шевченко виконав у червні-липні 1846 року. На панорамному зображенні рисунка означено загальний вигляд с. Вишгород. На передньому плані водна гладь із зображенням вітрильників і човна; ліворуч – підковоподібний берег затоки. На другому плані під високою горою видніються хатки, а на горі – височіє трибанна Борисоглібська церква з дзвіницею, що і є композиційним центром начерку.

Згадував поет Вишгород, високу Ольжину гору в поемі "Чернець":

Іде чернець у Вишгород
На Київ дивитись,
Та посидить на пригорі,
Та хоч пожуритись

(Шевченко, 2001, Т. 2, с. 51)

У творах поета також культивується тема загибелі братів Ярослава Мудрого – Бориса і Гліба, підступно вбитих у боротьбі за київський престол їх братом Святополком Володимировичем (Окаянним). Герой повісті "Близнецы" – Степан Мартинович служив стихарним дяком в Борисоглібській церкві поблизу Переяслава (Шевченко, 2003, Т. 4, с. 36). У повісті Шевченко описує правий берег Альти, місце загибелі князя Бориса Володимировича, випадково назвавши його Глібом. Гліб був вбитий найманцями Святополка Окаянного на березі Дніпра у Смятині поблизу Смоленська. На місці вбивства Бориса була зведена Церква Святих Великомучеників Бориса і Гліба та кам'яний стовп у вигляді хреста з написом (Шевченко, 2003, Т. 4, с. 17). В "Археологічних нотатках" Шевченко чітко вказав місце гибелі князя Бориса, дав характеристику Борисоглібської церкви, описав кам'яний хрест (Шевченко, 2003, Т. 5. с. 216). Кам'яний хрест, зведений на місці вбитого князя, художник намалював аквареллю з викарбуваним на ньому написом (Шевченко, 2013, Т. 8, с. 270–271, 515). Герой повісті "Капитанша" Яким Туман щотижня відвідував Борисоглібську церкву в Троїцькому монастирі у Муромі (Шевченко, 2003, Т. 3, с. 324).

Звичайно, цікавила Шевченка історія сучасника Києва, літописного Вишгорода. Давній Вишгород тісно пов'язаний з іменем великої київської княгині Ольги (дружини Ігоря Рюриковича), яка отримала його у "віно" від віщого Олега. Місто було найближчою до столиці резиденцією великих київських князів. У XI–XIII ст. – центр удільного князівства, що був важливим стратегічним пунктом і захищав Київ з півночі від нападів ворогів. Тут перебували князі Аскольд і Дір. Пам'ятає місто рівноапостольного князя Володимира Хрестителя. Велику

частку свого життя Вишгороду присвятив Ярослав Мудрий. Саме тут великий князь працював над першою Конституцією Русі – України "Руською правдою", історики висувають небезпідставну версію щодо захованої в межах Вишгорода його легендарної бібліотеки. У Вишгороді були поховані брати Ярослава – Борис і Гліба підступно вбиті їх братом Святополком Окаянним. Тривалий час у місті також проживав князь Володимир Мономах. Тут з під його пера з'явився славнозвісний літературний твір "Повчання дітям".

Вишгород уперше згадується у давньоруському літописі "Повість временних літ" у 946 році і в ті часи був відомий за межами Київської Русі (Іпатьєвська летопись, 1908, с. 35). Досить точний опис міста, що знаходився на торговому шляху "із варяг у греки" поданий у трактаті візантійського імператора Костянтина Багрянородного "Про управління імперією", написаному в 948–952 роках (Багрянородний, 1991).

Давній Вишгород розташувався на пагорбах правого берега Дніпра і гирла Десни, вище Києва, З самого початку будувався як місто-фортеця, що було оточене потужними дерево-земляними укріпленнями. У XIII столітті Вишгород вже був одним із найбільших міст Київської Русі, але 1240 року зруйнований ханом Батием і, згодом, місто перетворилося на село. Настав час тривалого запустіння Вишгорода.

З 1362 і до 1569 року місто перебувало у складі Великого князівства Литовського, в цей час це було невелике село, що належало Спасо-Преображенському Межигірському монастирю, а після Люблінської унії 1569 року увійшло до складу Польщі. В 1667 році за умовами Андрусівського перемир'я Вишгород відходить до Московського царства. З того часу майже не розвивається і лишається невеликим селищем.

Наприкінці XVIII ст. Вишгород – звичайне село, де мешкало в 47 хатах 228 селян (1787 р.). Через півстоліття тут було півсотні дворів та 864 людей чоловічої та жіночої статі. Таким Вишгород залишався і у середині XIX ст. (Закревський, 1868, с. 264).

Після Другої світової війни місто звелось на ноги, завдяки будівництву Київської ГЕС (1961–1964) – однієї з найбільших на той час електроцентралей Європи. (Пироженко, & Черняков,

с. 267–272). Вишгород спочатку був селищем енергетиків, а потім містом, а 1973 року – центром Вишгородського району (Пироженко, & Черняков, с. 274).

Найбільшою духовною святинею Вишгорода була і є церква Святих Страстотерпців Бориса і Гліба, зведена в 1861–1863 роках на Ольжиній горі. У стародавніх письмових джерелах згадується ряд церковних споруд, що були побудовані на цьому ж місці за часів Київської Русі.

Володимир Великий (Хреститель), онук княгині Ольги, збудував першу дерев'яну християнську церкву в ім'я (Ангела свого) Св. Василя в 988 році (Закревський, 1868, Т. 1, с. 255–256). То ж ми заперечуємо факт, що першу християнську церкву у Вишгороді будувала княгиня Ольга, як це зазначено в Шевченківській енциклопедії (Жулинський та ін. (Редкол.), 2012, Т. 1, с. 658). Згідно з "Життя Бориса і Гліба", біля цієї церкви були поховані князі Борис – у 1015 р., а Гліб – у 1020 р. Цей дерев'яний храм згорів близько 1020 р. (від свічки, випадково залишеної пономарем, згідно з літописом (Абрамович, 1916, с. 16).

Спочатку на місці знищеної вогнем дерев'яної церкви у 1020 р. було збудовано "клетьку малу" Св. Василя, в якій розмістили мощі святих (Абрамович, 1916, с. 17, 54). Багато віруючих відвідували каплицю і просили заступництва Бориса і Гліба. У 1026 р. Ярослав Мудрий повелів звести нову велику дерев'яну п'ятикупольну церкву страстотерпців Бориса і Гліба (Абрамович, 1916, с. 55). Після завершення будівництва, до неї були перенесені раки Бориса і Гліба, і вона стала першою церквою-мавзолеєм на їх честь. Було впроваджено свято на честь святих великомучеників Бориса і Гліба (хрестилися під іменами Роман і Давид). Цей храм простояв біля 50 років.

Під час князювання у Києві Ізяслава Ярославича у 1072 році на цьому місці була зведена дерев'яна однокупольна церква Бориса і Гліба. 2 травня 1072 року – день відкриття храму став щорічним релігійним святом на честь Бориса і Гліба (Іпатьєвська летопись, 1908, с. 120).

Популярність Святих Страстотерпців Бориса і Гліба серед населення спонукали до будівництва на цьому місці мурованого храму в їх честь. У 1075 році київський князь Святослав

Ярославич розпочав його будівництво мурованого храму, яке затягнулося на 20 років. Всі роботи в храмі завершив Олег Святославович у 1112 році.

У 1115 році за участю Володимира Мономаха відбулося перенесення мощів святих у новозбудований храм (Абрамович, 1916, с. 63).

Згідно з легендою на дверях храму розміщені портрети святих Бориса і Гліба. За переказами, Володимир Мономах звелів біля Вишгорода через Дніпро у 1115 р. збудувати міст, щоб прочани змогли швидко потрапити до міста і поклонитися Святим. Після утвердження культу Св. Бориса і Гліба та будівництва на їх честь кам'яного храму-мавзолею Вишгород перетворюється на головний релігійний центр Давньої Русі.

Мурований Борисоглібський храм був найвеличнішим і найвідомішим у Київській Русі. Займав площу 42×24 м, висота його біля 30 м. Для порівняння можна привести дані Софійського собору у Києві, що мав розміри $29,5 \times 29,3$ м, висотою 29 м. З археологічних досліджень відомо, що прикрашений був фресковим розписом, графіті, рельєфним декором з пірофіліту та ін. Під час татаро-монгольської навали у 1240 р. Борисоглібський храм був зруйнований. Л. Похилевич, посилаючись на перекази, писав: "[...] що церква не була зруйнована монголами вщент, тому що жителі могли влаштувати в одному вівтарі всю церкву, де за часом відбувалось богослужіння" (Похилевич, 1864, с. 3). Остаточні руїни храму були розібрані польською владою для будівництва домініканського костельу Св. Миколи Мирлікійського на Подолі, решта – для Андріївської церкви (1744 р.) (Похилевич, 1864, с. 3). Збережені фрагменти стіни мурованого Борисоглібського храму – нині пам'ятка національного значення.

На збереженому фундаменті храму в 1614 році збудували дерев'яну церкву, священником якої був отець Прокофій. У 1651 р. литовське військо Радзивілла спалило дерев'яну церкву. Наступний дерев'яний храм був зруйнований під час Московсько-польської війни у 1662 р. Тоді татари зруйнували Вишгород, а дерев'яну церкву розібрали для переправи через Дніпро. Наприкінці 1660-х – та на початку 1680-х років на кошти київського козацького полковника Костянтина Мокієвського була

зведена дерев'яна церква "на старому церковному місці, де була кам'яна церква" (Закревський, 1868, Т. 1, с. 260–261). У 1702 році цю церкву відновили і вона проіснувала до 1744 року. У цьому ж році місцевий священник Василь Лук'янович побудував нову дерев'яну трикупольну церкву, а в 1824 році біля неї була збудовано дерев'яну дзвіницю (Закревський, 1868, Т. 1, с. 262).

Саме ця церква зображена на малюнку Тараса Шевченка. Для порівняння розглянемо краєвид із зображенням півкоподібної затоки та Ольжиної гори з Борисоглібською церквою на акварелі П. Свиньїна "Вишгород" (1825), оприлюдненій у журналі "Отчественные записки" (Свиньин, 1827, с. 3) та акварелі "Вишгород" в альбомі Де ля Фліза (Де ля Фліз, 1999, Т. 2, с. 395). Ми спостерігаємо затоку під високою горою, на якій височіє трикупольною церква із дзвіницею. Таким чином представлений вище історичний матеріал та образотворчі зображення місцевості знімають знак запитання при трактуванні назви Шевченкового начерку "Вишгород". Деякі зміни прибережної зони Дніпра у Вишгороді пояснюється побудовою Київської ГЕС (1961–1964).

У 1860 році дерев'яна церква Бориса і Гліба була розібрана та відкритий кам'яний фундамент Борисоглібського храму початку XII ст. (Закревський, 1868, Т. 1, с. 262). В основу відновлення храму був покладений проект відомого архітектора Костянтина Тона, який розробив проекти у русько-візантійському стилі для церков Російської імперії. На фундаменті історичної церкви в 1861 році розпочалося будівництво мурованого храму під керівництвом інженера палати Державного майна Кропотова. Через недостатню кількість коштів нова церква виявилася меншою за історичну і зайняла лише половину первісного фундаменту, замість п'яти куполів був зведений один, з трьох абсид залишилась одна. Остаточні будівельні та оздоблювальні роботи були завершені у 1862 році. У 1863 році була зведена дзвіниця (Пироженко, & Черняков, с. 109–110).

З приходом радянської влади в Україну та її боротьби з релігією 1929 року Борисоглібський храм був закритий

(з куполів зняті хрести) і перетворений на склад для пам'яток археологічних досліджень.

За спогадами старожилів, під час німецької окупації (жовтень 1941 – вересень 1943 роках) богослужіння у храмі були поновлені. Під час звільнення Києва від фашистських загарбників у 1943 році Борисоглібська церква постраждала від артилерійського обстрілу, в результаті якого були зруйновані всі дерев'яні частини храму.

В 1992 році за участі Українського товариства охорони пам'яток історії та культури та громади міста розпочалися роботи з реставрації та відновлення будівлі 1861–1863 років, що продовжувалася до 1998 року. Нині храм Бориса і Гліба є важливим духовним центром Православної Церкви України та національною пам'яткою України (Пироженко, & Черняков, с. 110–111).

Дискусія і висновки

Користуючись літописними, літературними, документальними та образотворчими джерелами нам вдалося підтвердити, що на малярському творі художника дійсно зображений краєвид Вишгорода з Ольжиною горою, на якій височіє трикупольна Борисоглібська церква. Храм зведений у 1744 році місцевим священником Василем Лук'яновичем, а в 1824 році збудована, дерев'яна, дзвіниця. Підтверджують зображення цього ж краєвиду на акварелях П. Свиньїна (1825) та Де ля Фліза (1854). На сьогодні краєвид місцевості дещо змінився (зникла затока з річкою Коноплянкою під Ольжиною горою) у зв'язку з будівництвом у 1961–1964 роках Київської ГЕС.

На основі літописних джерел ми поглибили інформацію з історії Вишгорода та зведення на Ольжиній горі на місці першої християнської церкви Св. Василя Володимиром Великим (989 р. не княгинєю Ольгою, як подається у коментарях до Шевченкового рисунка) храму Бориса і Гліба.

Відсутні документальні факти перебування поета у Вишгороді, а є лише опосередковані. На основі аналізу шевченкознавчих досліджень життя і творчості Шевченка та спостережень О. Слободянюк ("Нове про рисунок Тараса Шевченка "Києво-Межигірський монастир") стосовно дати виготовлення ватману,

його розміру, та якості паперу, на якому виконаний начерк, порівняння його з архітектурними краєвидами Шевченка 1846 року дає підстави датувати рисунок "Вишгород" червнем-липнем 1846 року.

Список використаних джерел

Абрамович, Д. И. (1916). *Жития святых мучеников Бориса и Глеба и службы им*. Отделение рус. яз. и словесности Акад. наук.

Афанасьев-Чужбинський, О. С. (1982). Спомини про Тараса Григоровича Шевченка. У *Спогади про Шевченка*. (Упорядкування і примітки В. С. Бородіна і М. М. Павлока, передмова В. Є. Шубравського) (с. 87–107). В-во Дніпро.

Багрянородный, К. (1991). *Об управлении империей* (Под ред. Г. Г. Литаврина, А. П. Новосельцева). Наука.

Бутник-Сіверський Б. (1953). Про вивчення малярської спадщини Т. Г. Шевченка у зв'язку з підготовкою академічного видання його творів. *Вісник АН УРСР*, 6, 11–12.

Гринченко, Б. Д. (сост.). (1900). *Каталог музея украинских древностей В. В. Гартновского*. Т. 2. Прил. к № 7 "Земского Сборника Черниг. г. 1900". XVI. Типография Губ. Земства.

Де ля Фліз, Д. П. (1999). Альбоми. *D. P. De la Flise. Les Albums*: 2 т. (Редкол. П. Сохань та ін.). Т. 2. НАН України, Ін-т археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського.

Дехтяр Т., & Орлов Р. (2005). *Вишгород. Минуле і сучасне*. Рада.

Жулинський, М. Г. та ін (Редкол.). (2012). *Шевченківська енциклопедія: в 6 томах. Т. 1: А-В*. НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка.

Жулинський, М. Г. та ін (Ред.). (2023). *Шевченківська енциклопедія: Образотворча спадщина*. Ліра.

Жур П. (1985). *Дума про вогонь. З хроніки про життя і творчість Тараса Шевченка*. В-во "Дніпро".

Жур П. В. (1991). *Шевченківський Київ*. В-во "Дніпро".

Закревский Н. (1868). *Описание Киева*. Вновь обработ. и знач. умнож. изд. напеч. иждивением Моск. археолог. о-ва. Моск. археол. о-во. Т. 1.

Ипатьевская летопись (1908). В *Полное собрание русских летописей (ПСРЛ)* (под ред. А. А. Шахматова). Т. 2. Типография М. А. Александрова.

Ніколенко Л. Т. (2004). Шевченко на Вишгородщині. У *Старожитності Вишгородщини. Збірка тез доповідей і повідомлень 11-ої науково-практичної конференції, присвяченої "Дню пам'яті Ярослава Мудрого" 3 березня* (с. 57–63). Вишгород.

Пироженко І. В., & Черняков І. Т. (2007). *Вишгород. Межигір'я*. Науково-популярна література. ТОВ УВПК "ЕксОБ".

Похилевич Л. (1864). *Сказание о населенных местностях Киевской губернии*. Тип. Киевопечерской лавры.

Свиньин П. (1827). *Вышгород (Из живописного путешествия по России). Отечественные записки*, 11, 3–22.

Середя Є. О. (1968). Київ та його околиців мисецькій творчості Т. Г. Шевченка. *З досліджень про Т. Г. Шевченка* (с. 32–45). В-во "Дніпро".

Скиба М. (Упоряд.). (2004). *Святий Київ наш великий: Малюнки Тараса Шевченка та його сучасників* [Альбом]. Мистецтво.

Слободянюк О. (2011). Нове про рисунок Тараса Шевченка "Києво-Межигірський монастир". *Шевченкознавчі студії*, Вип. 13, с. 290–295. Київський університет.

Кирилюк Є. П. та ін. (Ред.). (1976). *Шевченківський словник: у 2-х томах*. Т. 1: А-М. Головна редакція УРЕ.

Кирилюк, Є. П. (Ред.). (1982). *Тарас Шевченко. Документи та матеріали до біографії. 1814–1861*. Видання друге, перероблене та доповнене. Видавництво при Київському університеті видавничого об'єднання "Вища школа".

Шевченко, Т. (б. д.). *Альбом малюнків та фольклорних записів 1842–1843*. Відділ рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАНУ. Ф. 1, № 106.

Шевченко, Т. (б. д.). *Альбом малюнків з начерками поетичних творів, з фольклорними записами в 1846–1850*. Відділ рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАНУ. Ф. 1, № 108.

Шевченко, Т. (1963). *Повне зібрання творів у десяти томах*. Т. 7. Кн. II. (Редкол. О. І. Білецький та ін.). Видавництво Академії наук УРСР.

Шевченко, Т. (2001). *Повне зібрання творів у 12 томах*. Т. 2: *Поезія. 1847–1861*. (Редкол. М. Г. Жулинський та ін.). Наукова думка.

Шевченко, Т. (2003). *Повне зібрання творів у 12 томах*. Т. 3: *Драматичні твори. Повісті*; Т. 4: *Повісті*; Т. 5: *Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. "Букварь южнорусский". Записи народної творчості*; Т. 6: *Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю*. (Редкол. М. Г. Жулинський та ін.). Наукова думка.

Шевченко Т. (2013). *Повне зібрання творів у 12 томах*. Т. 8: *Мистецька спадщина: Живопис і графіка. 1843–1847*. (Редкол. М. Г. Жулинський та ін.). Наукова думка.

References

Abramovich, D. I. (1916). *Lives of the holy martyrs Boris and Hleb and their services*. Department of Rus. l'm from. and literature Acad. Sciences [in Russian].

Afanasiev-Chuzhbynsky, O. S. (1982). Memories of Taras Hryhorovych Shevchenko. In *Memories of Shevchenko*. (Arrangement and notes by V. S. Borodin and M. M. Pavlyuk, foreword by V. E. Shubravskiy) (p. 87–107). Dnipro [in Ukrainian].

Bagryanorodny, K. (1991). *On the management of empires* (Ed. H. G. Lytavryna, A. P. Novoseltseva). Nauka [in Russian].

Butnyk-Siverskyi, B. (1953). On the study of the painting heritage of T. G. Shevchenko in connection with the preparation of an academic edition of his works. *Visn. an URsR*. No. 6, p. 11–12 [in Ukrainian].

De la Fliese, D. P. (1999). *Albums. D. P. De la Flise. Les Albums*: (2 volumes). (Editor: P. Sokhan et al.). T. 2. NAS of Ukraine, Inst. archeography and source studies name M. S. Hrushevsky [in Ukrainian].

Dekhtyar, T., & Orlov, R. (2005). *Vyshhorod. Past and present*. Rada [in Ukrainian].

Hrynchenko, B. D. (Comp.). (1900). *Catalog of the Museum of Ukrainian Antiquities V. V. Tarnovsky*. T. 2. Adj. to No. 7 "Zemskogo Sbornyka Chernihiv. 1900". XVI. Type. Hub. Zemstva [in Ukrainian].

Ipatievskaya chronicle. (1908). *Complete collection of Russian chronicles (PSRL)* (Ed. A.A. Shahmatova). Type. MA. Alexandrova [in Russian].

Kyrylyuk E. P. et al. (Eds.). (1976). *Shevchenko dictionary: in 2 volumes. Volume 1: A-M*. Main editorial office of URE [in Ukrainian].

Kyrylyuk, E. P. (Ed.). (1982). *Taras Shevchenko. Documents and materials for biography. 1814–1861*. The second edition, revised and supplemented. Publishing House at the Kyiv University of the Publishing Association "Higher School" [in Ukrainian].

Nikolenko, L. (2004). T. Shevchenko in the Vyshgorod Region. In *Antiquities of the Vyshgorod Region. A collection of theses of reports and messages of the 11th scientific and practical conference dedicated to the "Day of memory of Yaroslav the Wise"*, March 3. (p. 57–63). Vyshhorod. [in Ukrainian].

Pyrozhenko, I. V., & Chernyakov, I. T. (2007). *Vyshhorod. Mezhyhir'i*. Popular scientific literature. LLC UVPC "ExOB" [in Ukrainian].

Pokhylevich, L. (1864). *A story about populated areas of Kyiv province*. Type. Kievopecherskaya Lavra [in Ukrainian].

Svynin P. (1827). Vyshhorod (From a painting tour in Russia). *Otechestvennyye zapisky*, No. 11, 3–22 [in Russian].

Skyba, M. (Comb.). (2004). *Holy Kyiv is our great: Drawings of Taras Shevchenko and his contemporaries* [Album]. Mystetstvo [in Ukrainian].

Sereda, E. O. (1968). Kyiv and its surroundings artistic creativity of T. G. Shevchenko. *From research about T. G. Shevchenko*. Collection (p. 32–45). Dnipro. [in Ukrainian].

Slobodyaniuk O. (2011). New information about Taras Shevchenko's drawing "Kyiv-Mezhihirsky Monastery". *Shevchenkoznavchi studios*, Issue 13, p. 290–295. Kyiv University [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (n. d.). *Album 1842–1843*. Department of Manuscripts of the Institute of Literature named after T. G. Shevchenko of the National Academy of Sciences. F. 1, No. 106 [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (n. d.). *Album 1846–1850*. Department of Manuscripts of the Institute of Literature named after T. G. Shevchenko of the National Academy of Sciences. F. 1, No. 108. [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (1963). *Complete collection of works: In 10 volumes. Vol. 7. Book II*. (Redcol. O. I. Biletskyi et al.). Publishing House of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (2001). *Complete collection of works in 12 volumes. T. 2: Poetry. 1847–1861*. (Redcol. M. G. Zhulynskyi et al.) Naukova dumka [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (2003). *Complete collection of works in 12 volumes. T. 3: Dramatic works. Tales; T. 4: Tales; T. 5: Diary. Autobiography. Articles. Archaeological notes. "Primer South Russian". Records of folk art; T. 6: Letters. Gift and ownership inscriptions. Documents compiled by T. Shevchenko or with his participation*. (Redcol. M. G. Zhulynskyi et al.). Naukova dumka [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (2013). *Complete collection of works: In 12 volumes. Vol. 8: Artistic heritage: Painting and graphics. 1843–1847.* (Redcol. M. G. Zhulynskiy et al.). Naukova dumka [in Ukrainian].

Zakrevsky, N. (1868). *Description of Kyiv.* Processed again. and meaning multiply ed. Bake Izhdyneniem Moscow. archaeologist. island. Moscow. archaeol. island. T. 1 [in Russian].

Zhulynskiy, G. et al. (Eds.). (2012). *Shevchenko encyclopedia: in 6 volumes.– Vol. 1: A-B.* NAS of Ukraine, Institute named after T.G. Shevchenko [in Ukrainian].

Zhulynskiy, G. et al. (Eds.). (2023). *Shevchenko encyclopedia: Visual heritage.* Lira Publishing House [in Ukrainian].

Zhur, P. (1985). *Duma about fire. From the chronicle about the life and work of Taras Shevchenko.* Dnipro [in Ukrainian].

Zhur, P. V. (1991). *Shevchenkivskiy Kyiv.* Dnipro [in Ukrainian].

Отримано редакцією збірника / Received: 01.05.24

Прорецензовано / Revised: 17.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Nadiia ORLOVA, the head of museum (2012–2019)

ORCID ID: 0000-0002-7450-0580

e-mail: nadiaorlova33@gmail.com

Kyiv Taras Shevchenko's Memorial House-Museum, Kyiv, Ukraine

SOME TOUCHES TO T. SHEVCHENKA'S SKETCH "VYSHHOROD"

During his stay in Ukraine, Taras Shevchenko visited Vyshhorod twice in 1843 and 1846 and made a pencil sketch of "Vyshhorod". The poet mentioned the city in the poem "Monk". Today, in the articles of researchers regarding the dating of the picture and the name, there are different readings. In the complete collection of Shevchenko's works in ten volumes (Vol. 7, book 2), the sketch "Vyshhorod" is dated April-September 1846, and the name of the area is under a question mark in Shevchenko's dictionary in 1843 (Vol. 1), in the Full a collection of Shevchenko's works in twelve volumes (Vol. 8) and in the album "Our Great Holy Kyiv" (2004) in June 1843. In the Shevchenko encyclopedia (Vol. 1), the name of the drawing is under a question mark ("Vyshhorod?") and is dated April-September 1846 – the time of Shevchenko's stay in Kyiv. At the same time, in the historical article about Vyshhorod placed next to it, the date of its execution is set: June 13, 1843. In one of the latest academic editions of the Shevchenko Encyclopedia: Shevchenko's Artistic Heritage (2017), the painting is dated to mid-June 1846. So, the opinions of Shevchenko experts regarding the time of execution of the drawing and even the name were divided. The purpose of this study, based on documents and materials, research by Shevchenko experts, is to clarify the dating and name of the picture and to expand information about its plot. Using historical, literary, documentary and pictorial sources, we were able to confirm that the artist's painting really depicts the

landscape of Vyshgorod with Olzhina Hill, on which the three-domed Borysoglib church rises. The church was built in 1744 by the local priest Vasyl Lukyanovych, and in 1824 a wooden belfry was built. This is confirmed by the images of the same landscape in watercolors by P. Syynyin (1825) and De La Fliese (1854). Today, the landscape of the area has changed somewhat (the bay with the Konoplyanka river under Olzhyna Gora has disappeared) due to the construction of the Kyiv HPP in 1961–1964. On the basis of historical sources, we deepened the information on the history of Vyshhorod and the construction of the first Christian church of St. Basil by Volodymyr the Great (989, not by Princess Olga, as suggested in the comments to Shevchenko's drawing) of the Borys and Hleb temple. There are no documentary facts about the poet's stay in Vyshgorod, but there are only indirect ones. Based on the analysis of Shevchenko studies of the life and work of Shevchenko and the observations of O. Slobodyaniuk ("News about Taras Shevchenko's drawing "Kyiv-Mezhyhirskiy Monastery") regarding the date of production of the whatman, its size, and the quality on which the sketch was made, comparing it with Shevchenko's architectural landscapes 1846 gives reasons to date the sketch "Vyshgorod" in June–July 1846.

Keywords: *painting of Taras Shevchenko, Kyiv Archaeological Commission, Vyshhorod, Church of Boris and Gleb.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.